

سال نهم - شماره سی و یکم - تابستان ۱۳۹۸

صص ۱۱۸ - ۸۵

تدوین مدلی برای آموزش شهروندی با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد

منصور آرایش^۱، دکتر محمدتقی شیخی^۲، حسین پرویز اجلائی^۳

چکیده

رفتار شهروندان و کیفیت مشارکت آنان در امور جامعه به عنوان یکی از الزامات سرمایه اجتماعی و از شاخص‌های توسعه یافتگی جوامع می‌باشد. با کاهش کیفیت محیط زیست شهری، رشد آسیب‌های اجتماعی، کاهش کیفیت رفاه شهری، ضرورت ایجاد و گسترش آموزش شهروندی در جوامع شهری تشدید شده است. هدف این پژوهش تدوین الگوی مفهومی برای آموزش شهروندی است پژوهش حاضر از نوع پژوهش کیفی است که با استفاده از رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد انجام شده است. جامعه آماری شامل افراد متخصص در زمینه آموزش و حقوق شهروندی می‌باشند که با استفاده از رویکرد نمونه‌گیری هدفمند (تعداد ۱۵ نفر) به عنوان مشارکت کنندگان در پژوهش انتخاب شدند. داده‌ها به روش مصاحبه و به صورت نیمه ساختار یافته گردآوری شده‌اند. برای اعتبار و روایی داده‌ها از دو روش بازبینی مشارکت کنندگان و مرور خبرگان غیر شرکت کننده در پژوهش استفاده شده است. داده‌ها به روش تحلیل محتوا بررسی و نتایج تحلیل در قالب مدل پارادایمی شامل: شرایط علی (ضرورت آگاهی و برخورداری از حقوق و مسئولیت‌ها، همسویی با تحولات نوین، کیفیت زندگی و بسط همبستگی اجتماعی)؛ مقوله کانونی (مفهوم شهروندی و آموزش شهروندی)؛ راهبردها (ایجاد

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

mansour2p.13422@yahoo.com

mtshykhi@yahoo.com

۲- استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه الزهراء

۳- دانشیار گروه جامعه‌شناسی موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی pejlali@gmail.com

فرصت‌های یادگیری، نگرش‌سازی در آموزش، دموکراتیزه کردن دولت رفاه، ارتقاء نظام سیاسی (زمینه (پویایی قانون، رفاه و تامین اجتماعی)؛ شرایط مداخله‌گر (عدم توسعه فرهنگی، سیاسی شدن آموزش شهروندی، ناکارآمدی آموزش سنتی) و پیامدها (قانون‌گرایی و دموکراسی، توسعه اجتماعی) فرایند آموزش شهروندی را منعکس می‌نمایند.

کلید واژه: آموزش، آموزش شهروندی، توسعه، توسعه‌ی پایدار شهری، نظریه داده بنیاد

مقدمه

آموزش از منابع حیاتی و زیربنای توسعه است. عاملی که موجب ارتقای کیفیت و بهبود مهارت‌های انسانی و استعداد‌های انسان می‌شود و به نوبه خود موجب تشکیل سرمایه انسانی می‌گردد و روند پیشرفت و توسعه اقتصادی-اجتماعی^۱ جامعه را تسریع می‌بخشد. دانتون، از پیشروان انقلاب کبیر فرانسه در اهمیت آموزش می‌گوید: بعد از نان، آموزش نخستین نیاز ملت است (نوابخش و ارجمند سیاهپوش، ۱۳۸۸) توسعه پایدار و توسعه شهری طی دهه‌های اخیر به تدریج به پارادایم نوین و مسلطی در ادبیات نظری و عملی رایج در باب توسعه و برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. این پارادایم اگرچه ناظر به برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگون می‌باشد، اما در مجموع بر پایداری توسعه برای همه و نسل‌های آینده طی زمان و بر همه جانبه‌نگری ابعاد پیچیده اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی^۲ فرایند توسعه در سطح یک شهر یا کشور تاکید دارد. توسعه همه جانبه توسعه شهروندی^۳ را باعث می‌شود (شیخی، ۱۳۸۷). مهم‌ترین دغدغه‌ای که توجه جدی صاحب نظران و برنامه‌ریزان شهری را به سوی مفهوم توسعه پایدار شهری^۴ جلب نموده، واقعیت رشد شتابان شهرنشینی در جهان امروز و تداوم آن در آینده از یک سو و رشد حیرت آور کلان شهرها و پیامدهای زیان بار آن برای ساکنین این مناطق می‌باشد (رهنمایی و پورموسوی، ۱۳۸۵: ۱۷۷ و ۱۸۸) این شهرنشینی فزاینده و بروز مشکلات متعدد اقتصادی،

1-Socio-economic development

2- Environmental

3-Citizenship Development

4- Sustainable Urban development

اجتماعی و زیست محیطی و ناکارآمدی روش‌های مدیریت و کنترل توسعه شهری برای رفع مشکلات و تنگناهای مذکور همه از عواملی است که سبب پیدایش شهرهای نابسامان و ناپایدار شده است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۶) از سوی دیگر همپای تسلط پارادایم توسعه پایدار شهری، جهانی شدن نیز در این زمان تأثیراتش جدی‌تر از گذشته شده است و این امر سبب شده مسأله‌ی شهروندی به مهم‌ترین مسأله‌ی اجتماعی معاصر تبدیل شود. به ویژه این که اساس جامعه مدنی بر محور نهادهای اجتماعی نظام شهروندی شکل گرفته است. از این رو شالوده‌ی اصلی جامعه مدنی به مثابه نظام سیاسی و اجتماعی را با نهادهای شهروندی مثل نهادهای قانون^۱ گذاری، نظام حاکمیت سیاسی مردم بر مردم در قالب نظام‌های دموکراسی می‌سازند و زندگی در جامعه مدنی، مستلزم یادگیری اخلاق مدنی و آشنایی با حقوق و تکالیف شهروندی است تا ضمن تأمین نیازهای مختلف افراد به گونه‌ای پایدار، روابط اجتماعی پایدار را نیز موجب شود (هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۴۳). روابط اجتماعی پایدار و توسعه پایدار شهری به طور عام ابعاد و شاخص‌های متعددی را در بر می‌گیرد و هر چه به زمان حاضر نزدیک‌تر می‌شویم شاخص‌های غیر مادی به خصوص دانش عمومی از جایگاه بالاتری برخوردار می‌شوند (ساستری، ۱۹۹۷: ۱۴). تا جایی که توسعه پایدار شهری در مقیاس ملی و جهانی را باید در اذهان و اندیشه‌های نیروی انسانی جوامع جستجو کرد و دستیابی به آن بدون سرمایه گذاری در امر آموزش نیروی انسانی غیر ممکن می‌نماید (رفیعی و لطفی، ۱۳۸۹: ۲). از طرفی بستر شهرهای امروزی پاسخگوی نیاز ساکنین خود نیستند و شدت فعالیت‌های شهری، شرایط بسیار سخت و مخربی را برای شهروندان به وجود آورده است (محمدی و تبریزی، ۱۳۹۰: ۱۷۶). در چنین شرایطی آگاهی شهروندان نسبت به قوانین، انجام حقوق و وظایف خود برای زندگی کردن در کلان شهرهای امروز اهمیت

1- Law

بسیاری دارد و از این رو است که آموزش شهروندی^۱ یکی از مولفه‌های اساسی توسعه پایدار شهری محسوب می‌شود. پژوهشگران و محققان در حوزه آموزش شهروندی، دیدگاه‌ها و الگوهای مختلفی را برای پرورش قابلیت‌های شهروندان در نزد نوجوانان و جوانان مطرح کرده‌اند از مهمترین این الگوها؛ اسلر^۲ و استارکی^۳ مدلی برای آموزش شهروندی ارائه دادند این مدل پیشنهاد می‌نماید که در یک حداقل معین، شهروندان می‌بایست نسبت به مسئولیت‌ها، حقوق و هویت‌های چند گانه خود، آگاهی و درک داشته باشند کسب این آگاهی، هم مستلزم آموزش حقوق انسانی و هم فراهم نمودن محیطی مناسب برای یادگیری است که در آن فرصت جستجو، تقویت احساسات و انتخاب برای افراد فراهم باشد (اسلر و استارکی، ۲۰۰۵)

در این پژوهش تلاش شده است به سؤال زیر پاسخ داده شود:

- الگوی مفهومی مناسب برای آموزش شهروندی چیست؟
- شرایط علی آموزش شهروندی کدام است؟
- مقوله اصلی (پدیده اصلی) آموزش شهروندی و ابعاد آن چیست؟
- شرایط مداخله گر آموزش شهروندی کدام است؟
- ساختار و راهبرد آموزش شهروندی چیست؟
- شرایط زمینه‌ای آموزش شهروندی کدام است؟
- پیامدهای آموزش شهروندی چیست؟

---

1 - Citizenship Education
2- Osler
3- Starkey

مبانی نظری و پیشینه

جدول شماره ۱: نظریه‌های مطرح در حوزه شهروندی: (توسلی و نجاتی حسینی، ۱۳۸۳)

کلاسیک	مدرن	پست مدرن و فمینیستی	ترکیبی
الف) شهروندی انقلابی (مارکس)	الف) شهروندی های مدنی، سیا	الف) شهروندی جنسیتی، شهروندی مونث، شهروندی بالقوه، شهروندی بالفعل، شهروندی حقیقی، شهروندی تفکیک شده (پتیمان، لیسترو و ماریون یانگ)	الف) شهروندی اجتماعی رفاهی (الکوک، دوروراس)
ب) شهروندی عقلانی (وبر)	سی و رفاه (مارشال)	ب) مدنی، سیا	ب) شهروندی کامل (نیسبت، کلی، روشه، ماکدو، نایلور)
پ) شهروندی مدنی - عرفی (دورکیم)	ب) شهروندی اجتماعی مدرنیستی (پارسونز)	ت) شهروندی حاشیه‌ای و شهروندی درجه دوم (هیسلر و بروبا کر)	پ) شهروندی چندفرهنگی (آرون)
ث) شهروندی عرفی - گزلفاشفتی (تونیس)		ج) شهروندی حوزه عمومی (هابرماس)	ث) شهروندی حاشیه‌ای و شهروندی درجه دوم (هیسلر و بروبا کر)

پست مدرنیسم و نظریه شهروندی

لیوتار در گزارشی درباره وضعیت در حال تغییر معرفت در توسعه یافته‌ترین جوامع، واژه پست مدرن را بیانگر وضعیت فرهنگ جهان پس از دگرگونی‌هایی می‌داند که از پایان سده نوزدهم تا به حال، بازی را در علم، ادبیات و هنر و... عوض کرده‌اند (لش^۱، ۱۳۸۴: ۲۲۱). مهمترین ویژگی پست مدرنیسم لیوتاری، مرگ کلان روایت است. در واقع، پست مدرنیست‌ها و به ویژه لیوتار، به روایت‌هایی که نسخه‌های کل گرایانه را برای

1- Lesh

ساختارهای کلی اجتماع تضمین می‌کنند، با دیده شک می‌نگرند. مهم‌ترین ویژگی‌های پست مدرنیسم را می‌توان اینگونه خلاصه کرد:

الف: نقد جدایی سوژه^۱ و ابژه^۲؛ ب: ساختار ریاضی گونه هستی؛ ج: نقد وجود یک عقل برای همه تاریخ و همه انسانها (کلان روایت‌ها) (همان).

در انتقاد به دنیای مدرن، پست مدرن‌ها مباحث و مجادلاتی را درباره ارتباط شهروندی با ملیت و جهانی شدن، هویت‌های مختلف فرهنگی، جنسیت و وضعیت اقلیت‌ها کرده‌اند. چنان که به اعتقاد آنان، ماهیت شهروندی در دوران مدرن دچار تناقض شده است و محدودیت‌هایی در زمینه دولت - ملت، همه شمولی و مساوات طلبی در رویکردهای لیبرال مشاهده می‌شود که برای دستیابی به شهروندی واقعی باید از میان برداشته شود. فالکس، از جمله پست مدرن‌هایی است که در شهروندی پسا مدرن خود، به دفاع از لیبرالیسم می‌پردازند. به عقیده وی حقوق فردی ما تنها هنگامی معنی دار هستند که به وسیله احساس تعهد دیگران حمایت شود؛ دیگرانی که هم حقوق ما را به رسمیت می‌شناسند و هم به ما در ایجاد و پایدار ساختن نهادهای اجتماعی که تحقق حقوق را ممکن می‌سازند، یاری می‌رسانند (فالکس، ۱۳۸۱: ۲۰۷).

در مورد نظریات شهروندی در جهان نو ظهور، پست مدرن‌ها و فمینیست‌ها در یک راستا حرکت کردند و محور تحلیل آنها مسئله طرد اجتماعی زنان از دایره شهروندی (نظریه شهروندی فمینیستی) و محرومیت اجتماعی برخی از گروه‌های اجتماعی از امتیازات شهروندی (نظریه شهروندی پست مدرن) است. به عنوان نمونه، می‌توان به شهروندی زنان، شهروندی جنسیتی، شهروندی منفعل^۳ و شهروندی بالقوه و بالفعل که پتیمان ولیستر مورد توجه قرار داده‌اند و شهروندی تفکیک شده که ماریون یانگ بحث کرده است و همچنین شهروندی درجه دوم و شهروندی حاشیه‌ای که مورد توجه هیسلر

1- subject

2- Object

3- Passivecitizenry

و بروباکر قرار گرفته است، اشاره نمود. این مقوله‌ها ناظر به طرد اجتماعی، محرومیت اجتماعی و حاشیه‌نشینی اجتماعی زنان و برخی گروه‌های اجتماعی و اقلیت‌های فرهنگی (قومی، نژادی و مذهبی) از حوزه شهروندی است (توسلی و نجاتی حسینی، ۱۳۸۳: ۳۸) یانگ^۱، از دیگر متفکران پست مدرن با گسست از سنت لیبرال معتقد است که ادعای لیبرال‌ها درباره حقوق شهروندی، به سرکوب اقلیت‌ها و نفی تفاوت‌ها منجر می‌شود. وی با تاکید بر حقوق گروهی، شهروندی را نوعی قرارداد اجتماعی می‌داند که هدف اصلی آن ارتقای امنیت و رفاه در جامعه است و ضرورتاً به این امر می‌پردازد که افراد جامعه چگونه باید در جامعه رفتار کنند تا به هدف برسند. بنا بر نظر وی، به رسمیت شناختن تفاوت‌های فرهنگی از طریق اعطای حقوق شهروندی چند متمایز، به یکپارچگی کامل می‌کنند (نش^۲، ۱۳۸۴: ۲۲۲). پس هر دو متفکر معتقدند که شهروندی باید در گروه‌های اجتماعی ریشه داشته باشد و نمی‌تواند یک موقعیت کاملاً فردی باشد.

پتیمان و لیستر، از متفکران پست مدرنی هستند که آثارشان آمیخته با رگه‌هایی از فمینیسم می‌باشد. پتیمان معتقد است که مدرنیته، شهروندی مذکر و مردانه در گفتمان مزبور شکل گرفته است. حال آن که در شهروندی پسامدرن، شهروندی مونث نیز مورد تاکید است. لیستر نیز معتقد است که در اندیشه مدرن، بر اثر تبعیض‌های جنسیتی، با نوعی تقسیم شهروندی به فعال (مردان)^۳ و منفعل (زنان) مواجه هستیم. در حالی که در پست مدرن، این مرزها از بین می‌روند (منوچهری و نجاتی حسینی، ۱۳۸۵: ۷)

یورگن هابرماس، جامعه‌شناس انتقادی، شهروندی را بر پایه اجتماع سیاسی، جامعه مدنی و حوزه عمومی تعریف و تبیین کرده است. بنا بر نظر هابرماس امکان گفتگوی

1- young

2- Nash

3-Active citizenry -

آزاد و خردمندانه به دور از سلطه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی به وجود آید. از نظر هابرماس برای مدت‌های طولانی شهروندی به حق انتخاب بوده، لیکن امروزه دارای معنای خاصی در حقوق مدنی می‌باشد. دو تفسیر تا حدی متناقض از شهروندی فعال که مورد توجه هابرماس است وجود دارد، برداشت فرد گرایانه و یا ابزار گرایانه از نقش شهروند در سنت لیبرال که در نظام بازار شهروند به نقش مشتری تقلیل داده و برداشت اخلاقی و جمع گرایانه که نقش شهروند را در ارتباط با تعیین سرنوشت خود مطرح می‌کند. در یک برداشت، جامعه شهروندی مستلزم آن است که همه اعضای جامعه در نهادهای حکومتی مشارکت نموده و نسبت به آن وفادار باشند. در جامعه اگر افراد مسئولیت و عمل به حقوق خود را به عنوان شهروند بپذیرند، بایستی قادر به بیان نظرات و عقاید خود در حوزه عمومی باشند (شیانی، ۱۳۸۴).

فالکس (۱۳۸۱) شهروندی را موقعیت عضویت می‌داند که شامل مجموعه‌ای از حقوق و وظایف و تعهدات است و بر برابری و عدالت و استقلال دلالت دارد. به باور وی جهان امروز به گونه‌ای فزاینده پسامدرن می‌شود. اجزای شهروندی در دوران پسامدرن شامل حقوق و مسئولیت‌ها و مشارکت سیاسی است و برای اداره امور انسان ضرورت دارد. وی در شهروندی پسامدرن خود اذعان می‌کند جذابیت شهروندی این است که ما را مجبور نمی‌کند یک هویت را به مثابه هویت ذاتیمان انتخاب کنیم؛ بلکه ما را به روابط بدون محدودیت با دیگران تشویق می‌کند. شهروندی مبتنی بر گروه بیشترین احتمال افزایش سوءظن متقابل را به وجود می‌آورد و حقوق افراد منحرف را در درون گروه‌ها به مخاطره می‌اندازد. آنچه شهروندی پسامدرن طلب می‌کند این است که مرزهای میان جوامع سیاسی، چه به لحاظ مادی و چه فرهنگی تا ابد بسته نماند و بسیاری از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی فراتر از مرزهای دولتی گسترش یابد (فالکس، ۱۳۸۱: ۲۱۲). بنابراین، حقوق فردی فقط هنگامی معنادار است که با احساس تعهد به دیگران حمایت شود؛ دیگرانی که هم حقوق ما را به رسمیت می‌شناسند و هم به ما در ایجادکردن و پایدارساختن نهادهای اجتماعی که تحقق حقوق را ممکن می‌سازند، یاری می‌رسانند

(فالکس، ۱۳۸۱: ۲۰۷) پس شهروندی با آگاهی از حقوق خود و دیگران و با تعهد به رعایت آنها تحقق می‌یابد. در این میان حقوق نباید منوط به افرادی باشد که داخل مرزها هستند. افراد باید صرف‌نظر از جنسیت و قومیت و فرهنگ از حقوقی برخوردار باشند که مقدمه آن آگاهی از حقوقشان است

الگوی فرد گرایانه و لیبرالی: طبق این الگو، تاکید بر آن است که هیچگونه فشار و مانع سیاسی فکر و عقیده و بیان و قلم ارتباطات و مالکیت بر شهروند تحمیل نشود. فرد حق داشته باشد که هر طور می‌خواهد بیندیشد و هر مذهبی که می‌خواهد اختیار کند، بگوید، بنویسد و در اداره شهر و تنظیم آن، مداخله و مشارکت داشته باشد. این الگو از قدیمی‌ترین الگوهای شهروندی است. در سطح نظری ریشه در دیدگاه‌های جان لاک دارد و در دوره معاصر نیز با آرای هایک^۱ همخوانی دارد. این الگو معتقد است که دولت سالاری به بهانه تامین طبقات محروم، شهروندان را وابسته و در نتیجه، بنده دولت و ستایشگر قدرتمی‌سازد انگیزه کار و خلاقیت و ابتکار را از آنها می‌گیرد و حقوق مدنی و سیاسی را آسیب پذیر و محدود می‌سازد (نزویچ، ۱۹۸۷، به نقل از آشتیانی، ۱۳۸۳)

الگوی جمهورگرایانه و نولیبرالی: این الگو ریشه در نظریات روسو دارد و در قرن ۲۱ و تحت حمایت اعلامیه جهانی حقوق بشر، توسط مارشال^۲ نظریه پردازی شده است. مطابق این الگو، تمام شهروندان در یک سرزمین و تحت یک دولت - ملت^۳ صرف نظر از هر طبقه اجتماعی - اقتصادی، از حقوق عام و برابر برخوردار هستند. (مارشال، ۱۹۹۸، به نقل از آشتیانی، ۱۳۸۴). مارشال آموزش‌های شهروندی را جزء مولفه‌های کلیدی نظام اقتصادی سرمایه داری یعنی طبقه اجتماعی و نظام سیاسی دموکراسی یعنی مشارکت

1 -Hayek

2 -T.H.Marshall

3 -nation – state

همگانی و برابری حقوقی در جامعه مدرن دانسته است. به نظر او آموزش اصول شهروندی همراه با سه بعد اجتماعی است: «حقوق مدنی و شهروندی مدنی» مانند حق برخورداری از آزادی بیان، مالکیت، مذهب، عقیده، «شهروندی سیاسی و حقوق سیاسی» مانند حق برخورداری از رای، عضویت و مشارکت سیاسی و... «حقوق اجتماعی رفاهی و شهروند اجتماعی و رفاه» مانند حق برخورداری از رفاه و خدمات اجتماعی، اشتغال، آموزش امنیت، تامین اجتماعی و مانند آنها (عاملی، ۱۳۸۰: ۱۷۴).

دیدگاه سدلر^۱؛ نظام تعلیم و تربیت شهروندی در هر کشوری متأثر از مجموعه عوامل فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، فنی و اقتصادی است که هر یک از آنها به نوبه خود در شکل دادن به آموزش‌های شهروندی نقش حیاتی ایفا می‌کنند. وی به این نکته اشاره می‌کند که نمی‌توان آموزش شهروندان یک جامعه را به طور انتزاعی و دور از حوزه نفوذ فرهنگی و اجتماعی در نظر گرفت و مجموعه منسجمی از عقاید و آراء تربیتی قالب در آن جامعه را به محک بررسی زد. به سخن دیگر، این آموزشگر فرانسوی اعتقاد دارد که اهداف، روش و محتوای آموزش‌های شهروندی در هر جامعه از جمله سیاست، اقتصاد، مذهب و به خصوص با بنیادهای فکری و اندیشه‌های تربیتی متعلق به آن جامعه رابطه‌ای تنگاتنگ دارد که او آن را یک رابطه دیالکتیکی (یعنی هم تاثیر می‌پذیرد و هم تاثیر می‌گذارد) می‌نامد.

پورموسی و مدیری (۱۳۹۵) در تحقیقی پیرامون "آموزش شهروندی و نقش آن در تحقق توسعه پایدار شهرهای جدید (نمونه موردی شهر جدید اندیشه)" نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که توسعه بایستی دقیقاً در مرکز تمامی برنامه‌های آموزش شهروندی قرار گیرد و به دلیل آنکه زیر بنای توسعه شهری و به تبع آن توسعه ملی، توسعه در هر یک از بخش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی می‌باشد لذا برای رسیدن به توسعه در هر یک از بخش‌ها نیاز به آموزش ضروری به نظر می‌رسد از و

1- Michel Sadler

آنجایی که انسان محور توسعه محسوب می شود، نیاز به آموزش برای انسان بیش از پیش ضروری به نظر می رسد که این آموزش می تواند در ابعاد مختلفی صورت گیرد. یوسفی (۱۳۹۳) در پژوهش «نقش آموزش و پرورش در فرایند توسعه پایدار» نتیجه گرفته است که رشد و توسعه در کشورهای گوناگون در گرو توسعه پایدار آن کشورهاست، بنابراین دستیابی به توسعه پایدار نیازمند برنامه ریزی در هر یک از سطوح اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و انسانی است. انسان به عنوان یکی از مؤلفه های توسعه پایدار در مرکز توجه است و نیاز به آموزش دارد. با توجه به این که آموزش نیز از مؤلفه های توسعه پایدار به شمار می رود، پس آموزش به طور عام و آموزش و پرورش به طور خاص می تواند نقش مؤثری در توسعه پایدار داشته باشد. در واقع آموزش و پرورش به عنوان زیربنایی ترین نهاد در جامعه شرط اصلی و تردید ناپذیر توسعه همه جانبه کشور است. آموزش و توسعه رابطه دوسویه ای با هم دارند، از یک سو آموزش بستر ساز توسعه است؛ از سویی دیگر، توسعه لازمه تحول اساسی در نظام آموزشی است. لذا، ضرورت دارد هر جامعه ای که به توسعه پایدار می اندیشد، آموزش مطلوب را در رأس برنامه های خود قرار دهد..

دوسی، استنباج، مستی (۲۰۱۲) پژوهشی با عنوان «آموزش شهروندی در جوامع چند فرهنگی: روشهای معلمان» انجام داده اند. آنها یادآور می شوند که ادبیات بین المللی نشان دهنده کاهش مشارکت در جوامع غربی است که در آن چارچوب های قانونی با تغییرات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی مانند مهاجرت، نئولیبرالیسم و جهانی شدن به چالش کشیده شده است. این تغییرات نیز فرآیندهای ساخت و ساز هویت نسل های جدید را تحت تأثیر قرار می دهد چرا که مشارکت، شهروندی و تعلق در شکل گیری هویت ریشه دارد و از طریق خانواده و مدرسه ایجاد می شود. در جوامع دموکراتیک معاصر مدارس باید مدل جدیدی از شهروندی با امکانات عضویت چندگانه ارائه دهند. در حالی که هر فرد تاحدودی محصول میراث و زمینه های اجتماعی خود است. در

دموکراسی مدرن معاصر هر کس می‌تواند هویت خود را با یکپارچه سازی وابستگی‌های مختلف فرهنگی غنی سازد. (شاطریان، آقابزرگی زاده، ۱۳۹۴).

کوگان(۲۰۰۳) عنوان «مطالعه خط مشی‌های گرایش‌های شهروندی در دانشگاه مینه سوتای آمریکا» و با حمایت مالی بنیاد صلح ساساکوای توکیو ژاپن اشاره نمود، در این تحقیق مطرح گردیده روندهای جهانی عمده‌ای که مردم را در این دو دهه متاثر می‌کند، عدم توجه به گرایش‌های شهروندی است. از این رو، ضروری است تا برای افزایش گرایش‌های شهروندی با این روندها مواجه شده و استراتژی‌های مناسبی را در راستای گرایش شهروندی و تربیت شهروند خوب اتخاذ نمود. از یافته‌های تحقیق وی میتوان به بررسی ارتباط بین پایبندی به فرهنگ، قانون‌گرایی و توانایی فهم، پذیرش و بردباری در خصوص تفاوت‌های فرهنگی اشاره کرد (به نقل از فتحی و مختاریپور، ۱۳۹۰: ۹۶)

چارچوب نظری این پژوهش بر مبنای مدلی ترکیبی از رویکردهای الگوی جمهوری خواهی - لیبرالی و الگوی اسلر و استارکی است. بر اساس الگوی جمهوری - لیبرالی تمام شهروندان در یک سرزمین و تحت یک دولت - ملت از حقوق عام و برابر برخوردار هستند آموزش شهروندی فرصت‌هایی برای یاد گیرندگان فراهم می‌نماید تا ارزش‌ها و هویت شان را در زمینه اجتماعی که در آن زندگی می‌نمایند نشان دهند. در واقع بر اساس الگوی اسلر و استارکی در یک حداقل معین شهروندان می‌بایست نسبت به مسئولیت‌ها، حقوق و هویت‌های چند گانه خود، آگاهی و درک داشته باشند. کسب این آگاهی، هم مستلزم آموزش حقوق انسانی و هم فراهم نمودن محیطی مناسب برای یادگیری است که در آن فرصت جستجو، تقویت احساسات و انتخاب برای افراد فراهم باشد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های کیفی بود که در آن با استفاده از رویکرد نظریه داده بنیاد الگوی مفهومی ارائه شد. روش نمونه‌گیری در این تحقیق، نمونه‌گیری هدفمند بود. در این پژوهش اطلاعات به روش مصاحبه ژرف نگر و به صورت نیمه ساختار یافته و با هدایت کلیات گردآوری شده است و مشارکت کنندگان در آن تعداد ۱۵ نفر از

اساتید و هیات علمی دانشگاه‌های استان اردبیل و دانشجویان سال آخر دوره دکتری جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مدیریت آموزشی دانشگاه‌های تهران و اردبیل بودند. جهت بررسی روایی و پایایی داده‌ها از دو روش بازبینی به وسیله مشارکت کنندگان و مرور به وسیله خبرگان غیر شرکت کننده در پژوهش استفاده و پس از دریافت نظرات اصلاحی ویرایش لازم انجام و مدل نهایی ارائه شد. در این پژوهش، داده‌ها به دقت مورد بررسی قرار گرفته و مقوله‌های اصلی و فرعی مربوط به آنها مشخص شدند، ابعاد و ویژگی‌ها تعیین و الگوها مورد بررسی قرار گرفت و در واقع پاسخ‌های ارایه شده به وسیله مصاحبه شونده‌گان به واحدهای کوچکتری تجزیه و در یک فرایند مکرر با یکدیگر مقایسه و با توجه به موردهای مشترک کاربردشان، مفاهیم لازم ایجاد شدند. برای این کار روش‌های تحلیلی پیشنهاد شده به وسیله کربین و استراوس (۲۰۰۸) مورد استفاده قرار گرفت. هنگام تجزیه و تحلیل دقیق داده‌ها، مفاهیم از راه کدگذاری، به گونه مستقیم از رونوشت مصاحبه مشارکت کنندگان در پژوهش (کدهای زنده) یا با توجه به موارد مشترک کاربرد آنها، ایجاد شدند. رونوشت مصاحبه‌ها برای یافتن مقوله‌های اصلی، مقوله‌ها، ویژگی‌ها و ابعاد این مقولات به گونه منظم مورد بررسی قرار گرفتند. نخست پاسخ‌های ارایه شده به وسیله مصاحبه شونده‌گان به واحدهایی کوچکتر تجزیه شد، این کار پس از بررسی رونوشت مصاحبه‌ها در سطح جمله یا پاراگراف انجام گرفت. سپس مفاهیم در چارچوب مقوله‌های بزرگتر قرار گرفتند و پس از این مرحله سعی شد که مقوله‌ها نیز در چارچوب دسته‌های مفهومی بزرگتری طبقه بندی شوند. با توجه به اینکه کدهای باز فراوانی بدست آمد پس از هر مرحله، طبقه بندی و بررسی دوباره داده‌ها، مفاهیم تکراری حذف و مفاهیم مشابه در هم ادغام شدند. این کار تا چندین مرتبه جهت رسیدن به اشباع منطقی برای مقوله‌های اصلی، مقوله‌ها و ویژگی‌های آنها به صورت تکراری انجام شد.

یافته‌های پژوهش

با توجه به تجزیه و تحلیل و کد گذاری مصاحبه‌های انجام شده در این پژوهش تعداد کدهای ثانویه معادل ۲۳۷ عدد، کدهای مفهومی ۶۲ عدد و تعداد مقولات معادل ۱۹ عدد حاصل گردید.

کدگذاری محوری مرحله دوم تجزیه و تحلیل در نظریه پردازی داده بنیاد است. هدف از این مرحله برقراری رابطه بین طبقه‌های تولید شده (در مرحله کدگذاری باز) است. ارتباط سایر طبقه‌ها با طبقه محوری در پنج عنوان می‌تواند تحقق داشته باشد که عبارتند از شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها و کنش‌ها، بستر حاکم و پیامدها (کربین و استراوس، ۱۹۹۸)

شرایط علی: شرایط علی به شرایطی گفته می‌شود که عامل اصلی به وجود آورنده پدیده مورد مطالعه (آموزش شهروندی) باشد (کربین و استراوس، ۲۰۰۸). نتایج تحلیل محتوای پاسخ مصاحبه شونده‌ها به سؤالاتی مربوطه به شرح جدول ذیل است:

جدول شماره ۲: شرایط علی

	مقوله	مفاهیم	مشخصه‌ها	کدها
شرایط علی	ضرورت آگاهی و برخورداری از حقوق و مسئولیت‌ها	آگاهی به حقوق، مطالبه‌گری و برخورداری از حقوق اجتماعی	عدم آگاهی شهروندان به حقوق و مسئولیت‌ها، فقدان مسئولیت‌پذیری و مطالبه‌گری، برخورداری از حقوق اجتماعی، سیاسی و مدنی	-k3 -C3 o4 -k4
		آسیب‌های اجتماعی فقدان آموزش شهروندی	رشد آسیب‌های اجتماعی، مسائل سکونتی و ناهنجاری‌های رفتاری در شهرها از علل نیاز به آموزش شهروندی، شهرنشینی سریع و بدون برنامه در ایران، جهانی شدن الگوی پیش روی جوانان	-M14 j9 -e6
		کاهش کیفیت زندگی و رفاه شهری فقدان آموزش شهروندی	کاهش کیفیت زیست و رفاه شهری، کاهش کیفیت محیط‌زیست شهری و افزایش آلودگی صوتی، آلودگی بصری موجب آموزش شهروندی	M12- -M13 a5

ضرورت نیاز به مهارت و همسویی با تغییر و تحولات نوین	آموزش همگام با تغییرات و تحولات، بهبود کیفیت زندگی، تحکیم نظام ارزشی	تغییر ضرورت‌های اجتماعی و فرهنگی، ضرورت نیاز به مهارت و همسویی با تغییر و تحولات نوین، تولید و تامین فرصت‌های شغلی، بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی، تحکیم و تقویت نظام ارزشی مهارت‌های شهروندی در جهت استحکام دموکراسی و مشارکت پایدار شهروندان، ایجاد امنیت و مهارت، تربیت شهروند مدرن	-I12-n5 -n7 -m12- -h4 -n6 14
	افزایش کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی، احترام به حقوق دیگران، اخلاق اجتماعی	افزایش کیفیت زندگی جمعی و تقویت سرمایه اجتماع، تقویت اخلاق اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی یک جامعه در سطح محلی، ملی و جهانی، احترام به حقوق دیگران، فقدان اعتماد اجتماعی باعث بی توجهی به حقوق شهروندی	- C4 - o1 e15
	بی‌اعتمادی تعمیم یافته	کم بودن اعتماد در جامعه باعث بی انگیزه گی می‌شود، فقدان اعتماد و سرمایه اجتماعی باعث عدم آشنایی به حقوق شهروندی	- E12 -c4 m11
بسط همبستگی اجتماعی	نگرش‌سازی حقوق اجتماعی	فعالیت‌های مدنی و مطالبه حقوق شهروندی نیاز به شناخت لازم، مهارت‌های خاص و نگرش‌های سازنده دارد	K9- k6 -k12

پدیده محوری: حادثه یا اتفاق اصلی است که یک سلسله کنش‌ها/کنش‌های متقابل برای کنترل یا اداره کردن آن وجود دارد و به آن مربوط می‌شود. (کربین و استراوس، ۲۰۰۸)

جدول شماره ۳: پدیده محوری

کدها	مشخصه‌ها	مفاهیم	مقوله
-n1 -c13	شهروندی واقعی است که	شهروندی اعطای	

پدیده محوری	مفهوم آموزش شهروندی	منزلت اجتماعی به افراد جامعه	منزلت اجتماعی را به تمام اعضای جامعه از طریق تعالیم رسمی و غیر رسمی اعطا می‌کند	d7
		شهروندی برخوردار شهروندان از حقوق و تکلیف برابر	شهروندی باعث می‌شود افراد از جایگاه حقوق و وظایف برابر که توسط قانون حمایت و تثبیت شده برخوردار باشند	-N2 f3 -11
		قواعد و دستورالعمل زندگی	حقوق مدنی، حقوق سیاسی و اجتماعی، اقتصادی، تکلیفی که باید انجام شود و حقوقی که باید مطالبه شود، قواعد و دستورالعمل زندگی، حق و تکلیف، آموزش شهروندی شامل حقوق اجتماعی، سیاسی و آموزش می‌شود	A5- a3-b1- e1 - c1- k1 -f6 -A6 g1 -e4
		فرایند یادگیری منجر به عدالت و انسجام اجتماعی	فرایندی از یادگیری که هدفش ایجاد مشارکت فعالانه، مسئولانه و مبتکرانه افراد در زندگی اجتماعی و استقرار عدالت، وحدت و انسجام اجتماعی است.	-O3 n5 -a4
	شهروندی	مفاهمه و احترام متقابل	مفاهمه، پذیرش دیگری، احترام متقابل، مسئولیت پذیری	H1— f13- d14- - h2 h3- -d13 -d4 m17

		تعلق پذیری و وظیفه شناسی	نوع دوستی، تعلق پذیری، حق شناس، متکی به خود، وظیفه شناس، خوش خلقی، جوانمردی همراه با ادب، حس عضویت ملی و وابستگی اجتماعی	O2-h3-h9-h10
		قرارداد اجتماعی و حقوق مردم بر دولت و دولت بر مردم	قرارداد متقابل اجتماعی و حقوق متقابل دولت بر مردم و مردم بر دولت، یک موقعیت فعال، یک ایده دو جانبه و یک ایده اجتماعی، انتظارات دو سویه نظام سیاسی و مردم	M5-m4-m6-a3
		رعایت قانون و حقوق دیگران	قانون مداری، رعایت حقوق دیگران	-N4-a12-m16

شرایط زمینه‌ای: نشان دهنده یک سری خصوصیات ویژه است که به پدیده‌ای دلالت می‌کند؛ به عبارتی، محل حوادث یا وقایع مرتبط با پدیده‌ای در طول یک بعد است که در آن کنش متقابل برای کنترل، اداره و پاسخ به پدیده صورت می‌گیرد. (کرین و استراوس، ۲۰۰۸)

جدول شماره ۴: شرایط زمینه‌ای

کدها	مشخصه‌ها	مفاهیم	مقوله
A21- a20-c6	اعطای حقوق مردم در اصل ۱۹ تا ۴۲ قانون اساسی، داشتن مطلوبیت نظام سیاسی در قانون اساسی	تضمین حقوق مردم در قانون اساسی	
A22- a23	تفکیک برنامه‌های ۱ و ۵ ساله	تهیه برنامه جهت	

زمینه و بستر	جامعیت و پویایی قانون	پاسخگویی نهادهای مسئول	از سند چشم انداز ۱۴۰۴ جهت اجرا و مشخص شدن نهادهای مسئول	
		پویایی قانون	پویایی قانون، اعتنا و احترام به برنامه‌ها و نبود خلاءهای قانونی، ضرورت توجه به ساختار قوانین موجود- جامع و مانع بودن سند تحول بنیادین، جبرگرا نبودن سند چشم انداز توسعه ایران (بر اساس رقابت با کشورهای ضعیف منطقه نگاشته شده)، دستوری نبودن دستورالعمل‌های شهروندی، ساختار ضعیف و مشکل مالی نهاد آموزش و پرورش	-B7- b12 -k7-i8 -e3 -k20 -b9 -15
	نظارت، حمایت و اجرای قانون	عدم نظارت و ارزیابی برنامه‌ها، هم پوشانی و حمایت سیاست گذار و برنامه ریز از یکدیگر، اجرایی شدن اصول قانون اساسی در مورد دموکراسی و آزادی	B14 c8 --i9- i7	
ویژگی‌های فردی	انگیزه، آمادگی ذهنی و عمل به هنجارهای جامعه، عدم انگیزه و مشارکت در امور اجتماعی و	داشتن انگیزه و عمل به رفتارهای اجتماعی، آمادگی ذهنی و روانی، نشانه گرفتن حساسیت‌ها، تعلقات افراد جامعه، انگیزه و عمل افراد جامعه به آموزش و حقوق	-E9-g4 -d7 -d2-d3 - e13-e12 115 -k21	

		فرهنگی جامعه (شهروندی انفعال)	شهروندی، عدم مشارکت دانش آموزان در امور مدرسه، عدم مشارکت والدین در امور تربیتی فرزندان، عدم اعتماد به مدرسه، عدم مسئولیت پذیری والدین، چون اعتماد نیست انگیزه هم نیست، بیکاری فارغ التحصیلان عامل بی اعتمادی به دولت	
رفاه و تامین اجتماعی	اعتیاد، حاشیه نشینی، جرم و جنایت، نزاع‌های خیابانی، آنومی جامعه، رفع موانع معیشتی و مسکن شهروندان	رشد آسیب‌های اجتماعی مثل: اعتیاد، حاشیه نشینی، طلاق، جرم و جنایت، بیکاری، بیکاری فارغ التحصیلان، آمار تصادفات، نزاع‌های شهری و خیابانی، مشکلات آپارتمان نشینی - آنومی در جامعه - وضعیت رفاهی شهروندان (بهداشت، مسکن، فقرزدایی) - استطاعت مالی	E8- e13- -i1-k13 - a26-m14 -11c -c3 B8- b20- b27-c7- -g2- g6 B10	

شرایط میانجی (مداخله گر): شرایط میانجی کلی و وسیع هستند که بر چگونگی کنش/کنش متقابل اثر می‌گذارند. (کربین و استراوس، ۲۰۰۸)

جدول شماره ۵: شرایط میانجی

کدها	مشخصه‌ها	مفاهیم	مقوله
i4 -i2 -F7	. آموزش شهروندی دولتی باعث شهروند سر به راه می‌شود نه یک شهروند مطالبه گر، سیاسی شدن آموزش	سیاسی شدن آموزش، شهروند مطیع	سیاسی شدن

شرایط مداخله گر (مزاحم)	آموزش شهروندی		شهروندی، حمایت دولت از دانش یا آموزشی که باعث افزایش مشروعیت نظام سیاسی شود	
		تلقی متفاوت دولت‌ها به حقوق شهروندی	انقباض و انبساط سیاسی، نگاه متفاوت دولت‌ها به حقوق شهروندی، حکومت‌ها در برابر تغییر ایستادگی کرده و مانع خلاقیت می‌شوند	9 i-A13 e5 -b15
	بی اعتماد نهادی	عدم اعتماد به دولتمردان و الگوهای جامعه	عدم اعتماد به دولت‌ها، رفتارهای چندگانه الگوهای جامعه، تاثیر دولت ران تیر در مباحث فرهنگی	k14 -E10 i - i10- - -i9- b11
		ناکارآمدی مدیران و دولتمردان، ضعف آگاهی سیاسی مدیران نظام	فاصله زیاد فکری و رفاهی مدیران با مردم، ناکارآمدی مدیران، اگر دولت در آموزش سهل انگاری کند الگوهای جهانی موثر واقع می‌شود آگاهی و عدم توسعه سیاسی مسئولین نظام و عدم انتقاد پذیری شوند	B2-b12- b23- - i3 I11-b25
	عدم توسعه فرهنگی	خرده فرهنگ‌ها، فقدان مبانی تئوریک، تقابل سنت و مدرنیته	خرده فرهنگ‌های جنسیتی و قومی -فقدان فرهنگ جامع ویژه حقایق اجتماعی، فقدان مبانی تئوریک، داشتن فرهنگ التقاطی، عدم پابندی جامعه به شعائر فرهنگی، غلبه مدرنیته بر ارزش‌ها و عناصر سنتی در ایران،	D8-e11- j2-j3-j8- -f1-j9-j1 -f4 -f2 -k14-j12 -110-111 -b6 -e7 -b19 -f3 b24 -b4

			فرهنگ استبدادی و ارباب رعیتی در گذشته، اقطاع فرهنگی بین نسلی، طولانی شدن دوران گذار، تقابل واقعیات اجتماعی با حقایق اجتماعی، ذائقه‌های نادرست نهادینه شده، کم رنگ شدن عامل‌های مذهبی و اخلاقی در شکل دهی به فرهنگ جامعه، شهروند متوقع، چالش فکری دانشگاهیان و فرهیختگان در مورد مفهوم شهروندی	
ناکارآمدی آموزش کلاسیک و سنتی	آموزش کلاسیک، عدم توجه به خلاقیت و تفکر انتقادی، ساختار سنتی نهادهای آموزشی	آموزش سنتی مانع تفکر خلاق و انتقادی، نهاد آموزش و پرورش و مردم عامل تغییر ناخواسته در شیوه آموزش مدارس، عدم استاندارد تراکم کلاس‌های درسی، فقدان نقشه راه در حوزه نهادی، توقع نابجا مانع ارتباط منطقی، بی برنامه گی و انتقادی بودن آموزش فعلی در جامعه	-K6-k23 -c9 -k8 -k19 -k10 -B3(1) -a17 -j5	

راهبردها : راهبردهای مورد نظر در نظریه داده بنیاد به ارائه راه حل‌هایی برای مواجهه با پدیده مورد مطالعه اشاره دارد که هدف آن اداره کردن پدیده مورد مطالعه، برخورد با آن و حساسیت نشان دادن در برابر آن است. (کرین و استراوس، ۲۰۰۸)

جدول شماره ۶: راهبردها

کدها	مشخصه‌ها	مفاهیم	مقوله‌ها
-K17- -j11 -j4 -e17 -a16 -m6 -f11 d9	شهروندی پیوسته در حال دگرذیسی است بنابراین انسان در طول زندگی اجتماعی به آموزش و بازآموزی نیاز دارد-زمان بر بودن کار فرهنگی و آموزشی، آموزش از دوران طلایی کودکی شروع شود، یادگیری در سراسر عمر	نیاز پیوسته و همیشگی به آموزش و یادگیری (فرایند یادگیری) اجتماعی	ایجاد فرصت‌های یادگیری (فرایند یادگیری)
-B2—j6 m1	بومی شدن آموزش، آموزش بسته به بافت فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر منطقه	بومی شدن آموزش	
-c2 -D1 k22 -c10 L12	نگرش‌سازی در آموزش متناسب با ابعاد شناختی، تعلق و تعهد، آموزش باید در رفتار فرد تغییر ایجاد کند، فرهنگ سازی اثرات مخرب آموزش فضای مجازی، تغییر نظام یادگیری از رفتارگرایی به شناختی، تغییر رفتار بچه‌ها از هیجان‌مداری به مساله‌مداری	آموزش بر پایه تغییر رفتار تبدیل شدن آموزش انتقالی به آموزش ایجاد- ساختاری	نگرش‌سازی در آموزش (تغییر سیستم آموزشی)
-j9 - K4 -f10 k5	شناخت لازمه تفکرخلاق و نقادانه-فراگیر و کاربردی کردن مهارت‌ها، رشد و بالندگی تفکر انتقادی، الگوسازی جهت عمل به هنجارهای جامعه، انتقادگری و انتقادپذیری باعث ایجاد اعتماد	ایجاد شناخت و تفکر خلاق در جامعه	

		بین دولت و ملت می شود	
	الگوسازی رسانه‌ای	شناساندن ویژگی‌های خاص قهرمانان به عنوان الگو به جوانان به وسیله رسانه‌ها، عدم سودجویی و منفعت طلبی رسانه ملی از برنامه‌های پربیننده	-K15- -a9 -k25 i2
ارتقاء ساختار حقوق شهروندی به نهاد مستقل	تاسیس شورای عالی شهروندی، وزارت هدایت آموزش و حقوق شهروندی باشد، منشور آموزش و حقوق شهروندی	ایجاد شورای عالی آموزش شهروندی، وزارت حقوق شهروندی، نهادی مستقل در هدایت آموزش و حقوق شهروندی باشد، منشور شهروندی باید اسناد بالادستی نظام یا حاکمیت باشد	-A24 -16 -a21 -a18-18 -17 -k18 a7
دموکراتیزه کردن دولت رفاه (تمرکززدایی)	شهروندی فعال، تغییر ساختار و ارزش‌های جامعه	اهمیت دادن به حقوق، مسئولیت‌های شخصی و اجتماعی (شهروندی فعال) و فقط بسنده کردن به حقوق، بازنگری ساختار، ارزش‌ها و قوانین جامعه	- J12-O4 c5
ارتقاء نظام سیاسی	زمینه سازی توسعه فضای سیاسی با کمک دولت‌ها	فراهم کردن بستر از جانب دولت‌ها برای رسیدن به آرمان‌های مطلوب، ارتقاء نظام سیاسی توسط دولت به کمک آموزش شهروندی، توسعه فضای سیاسی، قصد و همت نخبگان فکری و دولتی، احزاب سیاسی، تشکل‌های سیاسی و همچنین	-F10 B16- b17 -e14 - -a10-114 d10

			گفتمان مسلط دینی و فرهنگی برای آگاهی بخشی جامعه، ایجاد اعتماد بین دولت و ملت همگرایی دولت‌ها در حوزه حقوق شهروندی
--	--	--	---

پیامدها نتیجه کنش (اعمال) و واکنش (عکس العمل‌ها) شرایطی است که در خصوص پدیده وجود دارد. (کربین و استراوس، ۲۰۰۸)

جدول شماره ۷: پیامدها

	مقوله	مفاهیم	مشخصه‌ها	کدها
پیامدها	قانون‌گرایی (دموکراسی)	احترام به قانون، ثبات جامعه و توسعه سیاسی	ثبات و قوام جامعه، کاهش تنش‌های روحی روانی و نزدیک ساختن آن‌ها با اخلاق شهروندی جهانی، احترام به قانون و مقررات جامعه، نزدیک شدن فضای سیاسی جامعه	-h5 -I14 f16 -d14
		امنیت و مشارکت اجتماعی	تحکیم و تقویت نظام ارزشی، استحکام دموکراسی و مشارکت پایدار شهروندان، مشارکت قشر جوان در حل مشکلات جامعه، نتیجه آموزش شهروندی تربیت شهروندان مدرن، امنیت اجتماعی و اخلاقی، احترام انسان‌ها به یکدیگر	-M7- a9 -m12 -g7 -m4 C12
	توسعه اجتماعی	ارتقاء، رشد و انسجام جامعه	سلامت اجتماعی، فرهیختگی جامعه، جامعه پایدار و مسئولیت پذیر و توانمند، آموزش نسل جوان، هدف‌دار نمودن جامعه، آموزش شهروندی نظم سنتی را	-D12 -m5 -a25 -a27 -a28 -a29

			به مدرن تبدیل می‌کند، نتیجه آموزش، توسعه، انسجام و هنجار پذیری اجتماعی، ارتقای کیفیت زندگی	
		همگرایی و اعتماد اجتماعی	نزدیکی و همگرایی فضای سیاسی جامعه، ایجاد اعتماد اجتماعی (شخصی، عام گرایانه و نهادی) در جامعه	-I13 -a29 -b11 m17
		نظم پذیری جمعی	در جامعه باید نظم حاکم باشد که همه بتوانند از حقوق و آزادی‌های خود بهره‌مند شوند، تبدیل نظم سنتی به مدرن، تعلق پذیری و رعایت حقوق دیگران، آموزش شهروندی موجب ایفای حقوق شهروندان می‌شود	- F13 -h2 -f14 -g8 -k3 b26 -o4
		مسئولیت پذیری و تحمل تفاوت‌های فرهنگی	همه انسان‌ها در برابر دیگران مسئول هستند و باید از آزادی‌ها و حقوق دیگران محافظت کنند، تحمل و درک تفاوت‌های فرهنگی و هنجاری - افزایش مسئولیت پذیری و مطالبه‌گری، نظم پایدار	-F15 -g9 -k3 i17

شکل شماره ۱

مدل مفهومی آموزش شهروندی مبتنی بر نظریه داده بنیاد

بحث و نتیجه‌گیری

شهروندی مفهومی است که با مسئولیت و مسئولیت پذیری آحاد جامعه همراه است. از آنجایی که در جامعه، فرد آینه دیگران است، هرگونه تسامح در انجام وظایف خود را، در زیر ساخت‌های جامعه مؤثر می‌داند. زیباترین احساس خوشایند شهروندی، تلاش برای همکاری و تعاون و بار مسئولیت خود و دیگران را به دوش

کشیدن است. امروزه توسعه پایدار شهری در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی با مسائل متعددی روبروست که آموزش، آگاهی، مشارکت و درگیر شدن و حضور فعال مردم را در حل مسائل و ارتقاء کیفیات محیطی و نیل به توسعه پایدار را می‌طلبد. به طور کلی برای ایجاد توسعه در یک جامعه وجود ارزش‌هایی لازم و ضروری است و با وجود این ارزش‌هاست که انگیزه‌های فردی افراد را برای ایجاد تغییر و رشد در خود و جامعه پدید می‌آورد. چنانچه در نتایج بیان شد شرایط علی شامل سه مقوله بود الف) ضرورت آگاهی و برخورداری از حقوق و مسئولیت‌ها: آسیب‌های اجتماعی و ناهنجاری‌های رفتاری در شهرها به واسطه عدم آگاهی از حقوق اجتماعی است. آگاهی از حقوق اجتماعی تاثیر مطلوبی در کاهش آسیب‌های اجتماعی خواهد داشت همین طور تاثیر شگرفی در کاهش کیفیت محیط زیست و رفاه شهری دارد

ب) افزایش کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی: فعالیت‌های مدنی و مطالبات حقوق شهروندی نیاز به شناخت، مهارت‌های خاص و نگرش‌های سازنده دارد. کم بودن اعتماد در جامعه باعث بی‌انگیزگی می‌شود. از طرفی فقدان اعتماد و سرمایه اجتماعی باعث عدم آشنایی به حقوق شهروندی می‌شود لذا افزایش کیفیت زندگی جمعی و تقویت سرمایه اجتماعی، تقویت اخلاق اجتماعی و بسط همبستگی اجتماعی یک جامعه در سطح محلی، ملی و جهانی - احترام به حقوق دیگران در سایه آموزش شهروندی میسر است.

ج) ضرورت نیاز به مهارت و همسویی با تغییر و تحولات نوین: جهانی شدن موجب انتقال بسیار گسترده و سریع فرهنگ و سبک زندگی مدرن در تمام حوزه‌های زندگی و حتی باعث تغییر در ارزش‌ها، هویت و روابط انسانی و عواطف انسانی در تمام جهان شده است. (استیگلز، ۱۳۸۲؛ ادواردز و آشر، ۲۰۰۰؛ بن و نیسته، ۱۹۹۹)، جهت همسویی با تغییر و تحولات نوین و بهبود کیفیت زندگی و نیز تحکیم و تقویت نظام ارزشی در جهت استحکام دموکراسی و مشارکت پایدار شهروندان و به تعبیری تربیت

شهروند مدرن ضرورت نیاز به آموزش همگام با تغییرات اجتماعی و فرهنگی احساس می‌شود.

شرایط زمینه‌ای: آموزش شهروندی شرایط، تمهیدات و پیش زمینه‌هایی لازم دارد همان طور که یکی از مصاحبه شوندگان بیان می‌کند: «آموزش شهروندی یکسری مقدمات و پیش زمینه لازم دارد در غیر این صورت در ردیف یک کالای لوکس قرار می‌گیرد و وقتی چیزی لوکس شد یا دست نیافتنی است و یا بی میلی و بی رغبتی نسبت به آن احساس میشه». لذا شرایط زمینه‌ای در ارتباط با این پژوهش شناسایی شد که شامل سه مقوله است:

الف) پویایی قانون؛ مطلوبیت نظام سیاسی در قانون اساسی به ویژه اصول ۱۹ تا ۴۲ چقدر توان اجرایی دارد؟ چقدر قوانین موجود بر اساس پیشرفت جامعه تغییر یافته اند؟
ب) ویژگی‌های فردی: داشتن انگیزه و عمل به رفتارهای اجتماعی، آمادگی ذهنی و روانی، نشانه گرفتن حساسیت‌ها، تعلقات افراد جامعه، انگیزه و عمل افراد جامعه به آموزش و حقوق شهروندی از ویژگی‌های فردی است که در آموزش دخیل و موثرند
ج) رفاه و تامین اجتماعی: وقتی در سطح جامعه آسیب‌های اجتماعی مثل بیکاری، فقر، اعتیاد، طلاق و حاشیه نشینی زیاد باشد صحبت از آموزش شهروندی نتیجه‌ای دربر نخواهد داشت بلکه در صورت رفع موانع معیشتی و رفاهی شهروندان و فقرزدایی می‌توان به این خواسته جامع عمل پوشاند.

شرایط مداخله‌گر: شرایط مداخله‌گر یا میانجی را می‌توان به منزله زمینه ساختاری وسیع‌تر مربوط به پدیده در نظر گرفت که در جهت تسهیل یا محدودیت راهبردهای آموزش شهروندی در زمینه خاص عمل می‌کنند (استراوس و کوربن، ۱۹۹۸) با توجه به نتایج کدگذاری شامل چهار مقوله است:

- سیاسی شدن آموزش شهروندی، بی‌اعتمادی نهادی (اعتماد نهادی مربوط به نهادهای رسمی دولتی (بالاخانی، ۱۳۸۴))، عدم توسعه فرهنگی (خرده فرهنگ‌های جنسیتی و قومی، نرینگی سنتی، پیرسالاری، خردگریزی، تملق به همراه قومیت گرایی) و ناکارآمدی

آموزش کلاسیک و سنتی، به اعتقاد وزیر وقت آموزش و پرورش ما شاهد انتقال دانش صرف از معلم به دانش‌آموز در مدارس هستیم و این معضل بازنگری جدی در نظام آموزشی کشور را گوشزد می‌کند (دانش آشتیانی، ۲۰۱۷).

بر اساس نتایج پژوهش، دستیابی به وضعیت مطلوب آموزش شهروندی نیازمند به کارگیری استراتژی‌هایی است که در پنج مقوله می‌توان آنها را دسته بندی کرد:

- دموکراتیزه کردن دولت رفاه؛ منظور مقابله با شهروندی انفعالی از طریق ایجاد نهادهای دموکراتیک محلی و انجمن‌های منطقه‌ای است (غفاری نسب، ۱۳۹۱)، آموزش‌های متناسب با ابعاد شناختی، تعلق و تعهدی فرد یکی از عوامل که در یکی مصاحبه‌ها به آن اشاره می‌شد بحث تفاوت در آموزش شهروندی بود: «آموزش‌های شهروندی بسته به بافت فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر منطقه متفاوت است و یک نسخه واحد را نمی‌توان برای کل مناطق یک شهر پیچید»، ایجاد شناخت و تفکر خلاق در جامعه، الگوسازی رسانه‌ای در یکی از مصاحبه‌ها آمده: «توی رسانه در بعضی برنامه‌ها چه افرادی را دعوت می‌کنند؟ آیا افراد علمی هستند؟ شخصیت اجتماعی هستند؟ اما نه عمدتاً سلبریتی‌هایی هستند که فالوور دارند افرادی هستند که جذب بیننده بیشتری دارند»، ایجاد فرصت‌های یادگیری و آموزش مداوم. به اعتقاد ادواردزو آشر (۲۰۰۰) لازم است به تعلیمات دیگری به نام «آموزش مداوم» پس از تعلیمات مدرسه‌ای بیندیشند که در تمام مراحل زندگی فرد ادامه یابد، ارتقاء ساختار حقوق شهروندی به یک نهاد مستقل، نظر یکی از اساتید دانشگاه در این مورد «یک شورای عالی آموزش شهروندی تشکیل بشه با ریاست رئیس جمهور»، تقویت نظام سیاسی، احزاب، تشکل‌های سیاسی، حمایت از نخبگان فکری و گفتمان‌های مسلط دینی و فرهنگی بر اساس نتایج این پژوهش آموزش شهروندی می‌تواند پیامدهای سه گانه ذیل را به دنبال داشته باشد:

الف) توسعه اجتماعی. آموزش شهروندی باعث مشارکت گروه‌ها و تصمیم‌گیری و عمل آگاهانه و مسئولانه افراد در زندگی اجتماعی و سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است (لطف آبادی، ۱۳۸۵).

ب) قانون مداری: قانون مداری به معنای گردن نهادن به روال‌ها و منفعل بودن نیست. قانون مداری فرآیند بسط شعور شهروندی برای وصول به اهداف کلان زندگی اجتماعی و سپس تلاش منطقی برای اصلاح هرگونه قانونی است که امکان استفاده بیشتر از امکانات و استعدادها فراهم ساخته و زمینه پیشرفت و ترقی را میسر می‌سازد (فتحی و اجارگاه، واحد چوکده، ۱۳۸۸)

ج) مسئولیت‌پذیری و تحمل تفاوت‌های فرهنگی به نقل از یکی از مصاحبه‌شدگان: «در جامعه‌ای که آموزش شهروندی میسر است احساس مسئولیت، تعلق‌پذیری و رعایت حقوق دیگران از اصول زندگی اجتماعی است»

به طور کلی بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که آموزش حقوق و تکالیف شهروندان نیازمند طی کردن فرآیند تصمیم‌گیری طاق‌ت فرسا، طولانی و بی‌وقفه‌ای است که در دست دولت و نظام سیاسی قرار دارد که در این عرصه مردم از طریق نهادهای گوناگون فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌های عمومی با حقوق خود در عرصه‌های شهر و اجتماع آشنا می‌گردند و به موازات آن مسئولیت‌های خویش را نیز خواهند شناخت. علاوه بر آن پیچیدگی حاکمیت و حکومت و مدیریت جامعه باعث تعلل و کوتاهی در این بخش مهم و حیاتی شده که نیازمند توجه و اهتمام ویژه از سوی دولتمردان و قانون‌گذاران می‌باشد. با این حال، با توجه به استفاده از رویکرد تئوری داده‌بنیاد پیشنهاد می‌شود که برای اعتبار بخشی نهایی و افزایش قابلیت تعمیم این یافته‌ها، سایر پژوهشگران با استفاده از راهبردهای کمی، به طرح و و آزمون فرضیه‌هایی بر مبنای مدل اکتشافی این پژوهش بپردازند.

منابع:

- استیگلیتس، جوزف (۱۳۸۲) **جهانی سازی و مسائل آن**، ترجمه حسن گلریز، تهران: نشر نی
- بالاخانی، قادر (۱۳۸۴) «بررسی تاثیر میزان استفاده از رسانه‌های جمعی بر میزان اعتماد اجتماعی» (در بین شهروندان تهرانی)، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت معلم تهران.
- پورموسی، علی، مدیری، مهدی، (۱۳۹۵)، آموزش شهروندی و نقش آن در تحقق توسعه پایدار شهرهای جدید (نمونه موردی شهر جدید اندیشه)، دومین کنگره زمین، فضا و انرژی پاک
- توسلی، غلامعباس و حسینی نجاتی، سید محمود (۱۳۸۳). «واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران» مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۲
- حسینی، سیدهادی، حسین قدرتی، محمد میره، یعقوب زنگنه (۱۳۹۲)، پایداری شهری بر بنیان توسعه‌ی مشارکت شهروندی (مطالعه موردی: شهرسبزوار) **جغرافیا و پایداری محیط**، سال سوم، شماره‌ی ششم
- رفیعی، کامبیز، حیدر لطفی. (۱۳۸۹) آموزش شهروندی و نقش آن در تحقق و دستیابی به توسعه پایدار شهری مطالعه موردی: منطقه ۱ شهر تهران، **فصلنامه جغرافیای انسانی**، سال دوم، شماره‌ی چهارم
- رهنمایی، محمد تقی، سید موسی پورموسوی، (۱۳۸۵) بررسی ناپایداری‌های امنیتی کلان شهر تهران براساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری، **پژوهش‌های جغرافیایی**، شماره پنجاه و هفتم.
- شاطریان، محسن و شیوا آقابرگی زاده، (۱۳۹۴)، نقش آموزش شهروندی در تحقق توسعه پایدار شهری، **اولین همایش ملی توسعه پایدار شهری**، تهران، گروه پژوهشی کیمیا،
- شیانی، ملیحه (۱۳۸۴) شهروندی و مشارکت در نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی، **فصلنامه حقوق و تامین اجتماعی**، شماره ۱، تهران
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۸۷). **جامعه‌شناسی شهروندی و آسیب‌شناسی شهری**. تهران: نشر حریر
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۰). **تعامل جهانی شدن**. تهران. **نامه علوم اجتماعی**، شماره ۱۸.
- غفاری نسب، اسفندیار «نقش شهروندی فعال در بهبود کیفیت زندگی شهری»، **مجله مطالعات شهری**، سال دوم، شماره دوم بهار ۱۳۹۱، صص ۱۶۲-۱۳۹

- فالکس، کیث (۱۳۸۱)، *شهروندی*، مترجم: محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر
- فتیحی و اجارگاه، کورش؛ واحد چوکده، سکینه. (۱۳۸۸). آموزش شهروندی در مدارس. تهران. انتشارات آیین
- لش، اسکات (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی پست مدرنیسم*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر مرکز
- لطف‌آبادی، حسین «آموزش شهروندی ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان»، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، شماره ۱۷، سال پنجم، پاییز ۱۳۸۵
- محمدی، جمال، نازنین تبریزی (۱۳۹۰) *سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی و قوانین شهری مورد مطالعه: گروه سنی ۲۰ تا ۳۵ سال شهرهای ساری، بابل، آمل و قائمشهر، مجله جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*، شماره‌ی یکم، صص ۱۷۵ تا ۱۹۰
- منوچهری، عباس و محمود نجاتی حسینی (۱۳۸۵)، «*درآمدی بر نظریه شهروندی گفت و گویی در فلسفه سیاسی هابرماس*»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۹
- نش، کیت (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی سیاسی معاصر: جهانی شدن، سیاست و قدرت*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر
- یوسفی، امیر، ۱۳۹۳، جایگاه و نقش آموزش و پرورش در فرایند توسعه پایدار، اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، *مطالعات اجتماعی و فرهنگی*، تهران، موسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار،
- https://www.civica.com/Paper-EPSCONF01-EPSCONF01_487.html
- نوابخش، مهرداد؛ ارجمند سیاهپوش، اسحق. (۱۳۸۸). *مبانی توسعه پایدار شهری*، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان
- هاشمی، سید احمد (۱۳۸۹) *بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره‌ی راهنمایی از دیدگاه دبیران*، *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی*، سال چهارم، شماره‌ی یکم.

- Benveniste, L. (1999). The politics of educational reforms in the Southern Cone. Ph. D. dissertation, School of Education, Stanford University, USA.
- Corbin, J.M and Strauss, A.Li (2008). 3rd ed. **Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory**

- Edwards, Richard, & Usher, Robin (2000). Globalization and pedagogy: Space, place, and identity. London: Routledge.
- <http://www.iranmoalem.ir/index.php> Monday, February 6, 2017
- Marshall, T.H. (1998) **Citizenship and social**. T. Bottmore, London, Plato press.
- Nozich, R. (1987) **Anarchy, state and utopia**. Basic Books Publishers
- Osler, Audery, & Starkey, Hugh (2005). study on the Advances in Civic education in Education Systems: Good practices in industrialized countries.
- Sastry, k.R, participation, Connotation and Contact, **Asia-Pacific Journal of Rural Development**, Vol.1, (1997)

